

*Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.*

**AJANKOHTAISIA
KESKIAJAN ARKEOLOGIAN
TUTKIMUKSIA**

Seminaari Hämeen linnassa 17.11.1995

Toimittanut Henrik Asplund

Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.

Turku 1995

AJANKOHTAISIA KESKIAJAN ARKEOLOGIAN TUTKIMUKSIA

Seminaari Hämeen linnassa perjantaina 17.11.1995

09.00	Ilmoittautuminen
10.00	Seminaarin avaus
10.15	Kari Uotila Vesilahden Laukon kartanon tutkimukset vuosina 1989-1995
10.45	Georg Haggrén SUKKA -projektin tutkimukset Perniön kartanoissa vuosina 1993-1995
11.30	Ruokailu

(11.30) Suomen keskiajan arkeologian seuran kokous sääntömuutoksista
(11.45) Suomen keskiajan arkeologian seuran syyskokous.

13.00	Aki Pihlman Turun Suurtorin keskiaikaisessa artefaktiaineistossa ilmenevät materiaalsen kulttuurin muutokset
13.30	Olle Hörfors Medeltidsgårdarna på Jomala kyrkbacke, Åland
14.00	Esa Suominen Rautatutkimukset Kainuussa
14.30	Kahvi
15.00	Markku Heikkinen Valtioneuvoston linnan kaivaukset Helsingissä
15.30	Päätöskeskustelu

VESILAHDEN LAUKON KARTANON TUTKIMUKSET VUOSINA 1989-1995

Vesilahden Laukon kartanoa on pidetty yhtenä sisämaan merkittävimmistä keskiajan ja uuden ajan kartanoista, sillä Suomen oloissa erittäin merkittävä ja monipolvinen Kurki-suku on omistanut sen aina keskialjalta 1800-luvulle saakka ja osan ajasta se on ollut suvun asuinkartanona. Kartano sijaitsee Pyhäjärven rannalla Tampereen eteläpuolella ja on ollut aikanaan Pirkanmaan tärkeimpiä keskuksia. Kartanon historian harrastus ja tutkimus on lähtenyt liikkeelle 1800-luvulla Elias Lönnrotin aikana, kun hän Laukossa kotiopettajana ollessaan keräsi talteen "Elinan surmavirsi"-legendan. 1800-luvun kuluessa pihapiirissä tehtiin ensimmäisiä harrastelijapohjaisia kaivauksia rautakautisessa kalmistossa ja nykyisin tunnetaankin aivan kartanon lähipiiristä kaikkiaan kolme rautakautista kalmistoa. Jo 1800-luvulta lähtien on myös kiinnostuttu puutarhassa olevasta suurikokoisesta luonnonkivikellarista, jonka on ajateltu olevan osa keskiaikaista kartanoa. Kartanon muotoa ja vanhaa rakennuskantaa ovat vuosien varrella tutkineet esimerkiksi Eino Jutikkala ja Mauno Jokipii. Paikkakunnan vanha suullinen traditio ja useat tutkijat ovat olleet sillä kannalla, että varsinainen kartanon vanha kivinen asuinrakennus on ollut kivikellarin kaakkoispuolella ja tänä päivänä kokonaan maan alla.

Pitkän tutkimustradition pohjalta käynnistyi vuonna 1989 museoviraston rakennushistorian osaston ja kartanon omistajan Juhani Lagerstammin yhteishanke Laukon kartanon pihapiirin ja kivikellarin tutkimiseksi ja ajoittamiseksi. Tutkimukset ovat kestäneet jo seitsemättä vuotta allekirjoittaneen johdolla ja mukana ovat olleet esimerkiksi museoviraston aluesuunnittelija Olli Soinisen työryhmä ja kartanon oma väki.

Vuosittaisten pienimuotoisten kaivausten lisäksi puutarhassa on kokeiltu useita erilaisia luonnontieteellisiä maaperän kartoitusmenetelmiä, kuten sähkövastusmittausta, seismologisia mittauksia ja maatutkaa. Lisäksi on kivikellarissa tehty rakennusarkeologinen tutkimus, jossa yhteydessä kokeiltiin takymetrimittauksen soveltuvuutta kiviseinien piirtämiseen.

Alkuperäisinä tutkimusideoina oli ensinnäkin kaivaa ja tutkia kivikellari ja pyrkiä ajoittamaan se, ja toiseksi etsiä kellarin kaakkoispuolella mahdollisesti oleva varsinainen kivitalo, joka olisi kokonaan tuhoutunut vuoden 1704 tulipalossa. Kivikellarin osalta voidaan nyt todeta, että

kellarin maakerroksissa on esineistöä aina keskiajalta 1700-1800 -luvulle ja kellarin holvin päällä olevissa maakerroksissa keskiajalta 1600-1700 -luvulle. Rakenteiden perusteella kellari voidaan ajoittaa varmuudella 1600-lukua vanhemmaksi - ehkä jo keskiaikaiseksi. Kellarin ja lähialueen kaivauksissa on lisäksi tullut runsaasti rakentamiseen ja asumiseen liittyviä löytöjä, kuten 1500-1700 -luvun kattotiiliä, 1500-1600 -luvun kaakeleita (pottikaakeleita) ja 1600-lukua vanhempaa ikkunalasiasia. Myös muu esineaineisto painottuu 1500-1600 -luvulle, kuten muutamat kivisavikeramiikan ja passglasin palaset ja viisi oluthanaa. Kivikellarin rakenteiden ja löydetyn esineistön perusteella kartano on ollut Suomen oloissa erittäin loistelas asuinkartano 1500-1600 -luvulla.

Kadonneen kivitalon etsintöihin on käytetty useina vuosina luonnontieteellisiä menetelmiä, joiden tulokset on sitten varmennettu koekaivauksin. Vuoden 1995 kaivausten jälkeen voi todeta, että mitään merkkiä kadonneesta kivitalosta puutarhan kaakkoisosasta ei saatu. Olisin valmis yhtymään Maunu Jokipiin esittämään ajatukseen, että kartanon vanha päärakennus on ainakin osittain sama kuin nykyinen kivikellari ja että pihapiiri olisi jatkunut kellarista kohti länttä eli nykyistä päärakennusta. Jokipiin ajatukset moniosaisesta kartanokeskuksesta ovat vielä varmentamatta. Hänen mukaansa kartano olisi keskiajalla muodostunut kivitalosta ja sen ympärillä olevasta asuinpihasta (päälinna), toisena osana olisi ollut lännempänä oleva talouspiha (esilinna) ja kolmantena erillään muista mäen toisella syrjällä karjapiha (talousesipiha).

Tulevina vuosina projektia on tarkoitus jatkaa pihapiirin länsiosan kaivauksilla ja koko kartanon alueen historiallisen ajan muinaisjäännösten inventoinnilla, ja sitä kautta selvittää kartanon kehityksen eri vaihteita.

SUKKA-PROJEKTIN TUTKIMUKSET PERNIÖN KARTANOISSA VUOSINA 1993-1995

Keskiajan ja uuden ajan alun materiaalisen kulttuurin tutkimus on niin Suomessa kuin muualla Euroopassa levännyt pitkään kirjallisten lähteiden ja satunnaisten arkeologisten löytöjen varassa. Systemaattinen, monipuolinen historiallisen ajan arkeologian tutkimus on vasta parin viime vuosikymmenen kuluessa saavuttanut pitävän jalansijan Keski- ja Länsi-Euroopassa. Tätä varhaisemmat kaivaukset ovat niin meillä kuin muualla keskittyneet etupäässä kiinteisiin rakenteisiin, lähinnä kivirakenteisiin. Monitieteisenä tutkimusalanana historiallisen ajan arkeologia pystyy tarjoamaan paljon uutta tietoa tutkimuskohteesta. Historiallisen ajan arkeologia täydentää toisaalta muiden tieteiden antamaa kuvaa, toisaalta se tarjoaa aivan uuden näkökulman menneisyyden materiaaliseen kulttuuriin, arkeen ja juhlaan. Erityisesti tämä koskee Suomea, josta keskiaikaisia kirjallisia lähteitä on säilynyt niukasti.

Kartanoissa materiaallinen kulttuuri on ollut muuta maalaisyhteisöä rikkaampaa. Siksi ne ovat erityisen mielenkiintoinen tutkimuskohde. Keskiaikaisten ja uuden ajan alkuun ajoittuvien kartanoitten tutkimus on viime vuosikymmeninä Suomessa ollut vähäistä. Poikkeuksena tästä ovat kuitenkin Pohjan Gennäsin ja Vesilahden Laukon tutkimukset. Eniten kartanoita on kaivettu tämän vuosisadan alussa, mutta tuolloin keskityttiin lähes pelkästään muurattuihin rakenteisiin. Helsingin yliopiston arkeologian, taidehistorian ja historian opiskelijoiden SUKKA (SUomen Keskiaikainen KARTanolaitos) -projekti etsi tutkimuskohteikseen mahdollisimman monipuolista tietoa tarjoavia eteläsuomalaisia kartanoita. Inventointien jälkeen päädyttiin aluksi kahteen, lopulta kolmeen Varsinais-Suomen kaakkoiskulmassa, Perniössä sijaitsevaan kohteeseen. Nämä ovat 1. Vanhakartano eli keskiaikainen Pyhäjoen kuninkaankartano, 2. Latokartano eli Näsen kartano, joka on kuninkaankartano 1300-luvulta, sekä 3. Melkkilän kartano. Näiden osalta kaivaukset ovat nyt päättyneet. Jatkossa SUKKA-projekti keskittyy Porvoon Husholmenin keskiaikaisen linnan/linnavuoren tutkimuksiin.

Perniön eteläosiin oli keskiajalla kertynyt ruotsalaista uudisasutusta. Tämän keskelle perustettiin viimeistään 1300-luvun alussa Helgån eli Pyhäjoen kuninkaankartano, joka lampuotilääneineen mainitaan ensi kerran kuningas Maunu Eerikinpojan käskykirjeessä vuodelta 1347. Kirjeestä ilmenee, että kartano on perustettu viimeistään 1300-luvun alussa. Sen sijainti varmistui vasta vuoden 1995 kaivauksissa. Pyhäjoen alaisuudessa oli joukko kruununlampuoteja, jotka niskuroivat kirkon kymmenysverotusta vastaan 1360-luvulla. Tapahtuma on liitetty keskiajan kansankapinoihin ja se ajoittuu aikaan, jolloin muualla Etelä-Suomessa rahvas niskuroi esivaltaa vastaan. Lähinnä saksalaisperäiset lääninherrat rakennuttivat linnoituksia niin Suomessa kuin Ruotsissa. Harvojen säilyneiden lähteiden perusteella on ilmeistä, että Pyhäjoella lampuodit alistuivat osaansa vuonna 1366 jouduttuaan sitä ennen paavin pannaanjulistamiksi.

Kruunu luovutti Pyhäjoen heinäkuussa 1441 birgittalaisjärjestölle Vallis gratien luostarin sijaksi. Paikka ei kuitenkaan ollut sopiva, joten luostari pystytettiin Raision Ailosiin eli nykyiseen Naantaliin. Pyhäjoki ehti jopa saada muodolliset kaupunkiprivilegit, jotka siirtyivät luostarin mukana Naantaliin. Pyhäjoki jäi luostarin alaiseksi kartanoksi, jota lampuodit viljelivät. Vanha kartano hylättiin 1500-luvun kuluessa. Paikka oli 1630-luvun alkuun tultaessa ollut jo pitkään laitumena, mutta mm. tuomiokirjoissa säilyi yhä muisto vanhasta kuninkaankartanosta. Kun alueelle 1600-luvun loppupuolella perustettiin Näsen kartanon alainen torppa, se sai nimekseen Gammalgård, Vanhakartano.

Nykyisin Pyhäjen kuninkaankartanon keskuksen paikalla on Vanhakartanon tilaan kuuluva pelto Kiskonjoen eteläpuolella. Mainittakoon, että paikan läheisyydessä sijaitsee Latokartanonkoski, jossa oli viimeistään 1400-luvulla kuninkaankartanolle kuuluvia myllyjä ja seuraavalla vuosisadalla myös vesisaha. Sekä Pyhäjoen että sittemmin Näsen kuninkaankartanot ovat sijainneet Suuren rantatien varressa.

Koska Näsestä ei vuosien 1993 ja 1994 tutkimuksissa löytynyt keskiaikaista esineistöä, alettiin Pyhäjoen kartanoa etsiä muualta. Paikantamista vaikeutti läheinen Pyhäjoen kylä, joka ei kuitenkaan ole kuulunut keskiaikaiseen Pyhäjoen kartanolääniin. Kartano löytyi lopulta maanomistajan vihjeen ja vanhan karttamateriaalin avulla Vanhastakartanosta. Syksyn 1994 pintapöiminnassa alueelta löytyi muutamia

keskiaikaisten kivisaviastian palasia, jotka keskittyivät pellon keskellä sijaitsevalle harjanteelle. Vanhankartanon pellossa, muokauskerroksen alla keskiaikaisen asuinpaikan jäänteet ovat yhä varsin hyvin säilyneinä. Paikalle avattiin kesällä 1995 16 m²:n kaivausalue, joka kaivettiin luonnollisten kerrosten mukaisesti. Kaivausalueen keskellä oli osa uuninperuskiveystä. Etenkin sen eteläpuolella oli paksu tiilimurska- ja laastikerros, ilmeisesti uunin purkujätettä. Uunikiveyksen länsi- ja lounaispuolella oli jäänteitä puurakenteista, mahdollinen rakennuksen nurkka. Löydöt keskittyivät sen sisäpuolelle. Kyseessä on ilmeisesti asuinrakennus. Kaivausalueen eteläosassa, osin puurakenteitten alla oli syvä kuoppa. Aivan tutkitun alueen eteläpäästä alkaa mahdollinen toinen kivirakenne, jonka selvittäminen täytyi ajan puutteen vuoksi jättää tältä erää.

Vanhankartanon kaivauksille oli tunnusomaista esinelöytöjen vähäisyys. Pintapöimintälöydöt mukaan lukien on keskiaikaistyyppisen kivisavitavaran paloja vajaasta kymmenestä astiasta. Erityisen mielenkiintoisia ovat viisi lasipikarin palaa, jotka ajoittuvat keskiajan loppupuolelle, aikaan 1300-luvun lopulta 1500-luvun alkuun. Edes Keski-Euroopassa lasiastiain palat eivät kuulu tavallisten keskiaikaisten maaseutuasuinpaikkojen löytöihin, joten niitä voi pitää selvimpänä yksittäisenä kartanoasutukseen liittyvänä merkinä Vanhastakartanosta. Mainittakoon että Suomesta on aiemmin julkaistu tuskin kymmentä löytöä keskiaikaisista lasiastioista. Paikalla keskiajalla käyneiden vauraudesta kertoo myös erittäin hieno kullattu, hopeinen korunappi, jossa on gotiikalle ominainen koristelu. Toinen merkittävä metallilöytö oli tyypiltään myöhäiskeskiaikainen pronssilusikka. Näiden ohella talletettiin joukko rautaesineitä. Määrällisesti suurin oli luumateriaali, johon liittyy runsas joukko kalanruotoja sekä simpukankuoria. Kuoret ovat ilmeisesti jokihelmisimpukasta eli raakusta, jonka pyynti Kiskonjoesta taantui vasta 1600-luvulla.

Löytökerrokset olivat Vanhassakartanossa häiriintymättömiä eikä alueella ole tiettävästi sijainnut rakennuksia 1500-luvun jälkeen. Tätä kuvaa vahvistavat myös pintapöiminnan tulokset: ajoitettavat löydöt ovat pääasiassa keskiajalta ja aivan uuden ajan alusta tai vasta viimeisten runsaan sadan vuoden ajalta.

Näsen eli Perniön kuninkaankartano

Kuningas Kustaa Vaasa aloitti vuonna 1555 laajan kuninkaankartanoiden perustamishankkeen. Valtakunta oli sodassa Venäjää vastaan ja kruunu tarvitsi tiloja, jotka turvaisivat riittävän elintarvikkeiden saannin. Suomessa suunnitelman toteutus lankesi kesällä 1556 Suomen herttuaksi nimitetyn prinssi Juhanan vastuulle. Maahan peustettiin tiheä kuninkaankartanoverkosto. Hallintokoneisto osoittautui kuitenkin liian raskaaksi ja moni näistä kuninkaankartanoista toimi vain muutaman vuoden. Naantalin luostarilta peruutettujen lampuotitilojen maille, vanhaan Pyhäjoen kuninkaankartanonlääniin perustettiin Perniön uusi kuninkaankartano, jonka tieltä lakkautettiin Näsen ja Barnbölen kylien kuusi taloa. Uuden kartanon rakentaminen alkoi ripeästi ja jo lokakuussa 1556 se oli aloittanut toimintansa vouti Jören Jönssonin johdolla. Kartanosta muodostui tärkeä etappi Turun ja Tammisaaren välillä.

Näsen kuninkaankartanon keskus sijaitsi Kiskon ja Perniönjokien väliin jäävällä nykyisin Muntolannokaksi kutsutulla alueella eli runsaan kilometrin vanhasta Pyhäjoen kartanokeskuksesta luoteeseen. Yhtenä syynä kartanon siirtoon lienee maannouseminen. Muntolannokalle pääsi mereltä yhä vesitse, kun taas Vanhakartano jäi ylemmäs Kiskojoen varteen. Näseen rakennettiin 1550-luvun lopulla ja 1560-luvulla suuri kartanokeskus. Sen muonavahvuuteen kuului esimerkiksi vuonna 1566 118 henkeä. Kartanon itäpuolelle, mahdollisesti lähelle Näsen eli Latokartanon nykyistä talouskeskusta nousi kuninkaankartanoon liittynyt latokartano. Kuninkaankartanona Näse säilyi vuoteen 1624 saakka, jolloin se vuokrattiin Johan Gyldenärille. Vuonna 1642 koko Perniön kuninkaankartano lampuotitiloineen läänitettiin Carl Gustaf Wrangelille. Sotamarsalkka Wrangelin aikana Näsen kartano oli tuotantokeskus, josta rakennus- ja elintarvikkeita toimitettiin isännän kaupunkipalatsiin Tukholmaan sekä Skoklosterin linnaan Upplantiin. Läänityskauden alussa 1640-luvulla kartanokeskus siirrettiin nykyiselle paikalleen noin kilometrin itään vanhasta paikastaan. Suuressa reduktiossa Näse palautui 1680-luvulla kruunulle.

Kartanon siirron jälkeen Muntolannokka on ollut enimmäkseen niittynä. Lukuunottamatta ympäristöstään kohoavaa keskuskumpareta on alue 1950-60-luvuilla raivattu pelloksi. Tällöin osa raunioista on tuhoutunut. Sen sijaan keskuskumpareella on yhä useita hyvin säilyneitä rakennuksenpohjia sekä kaksi kellarikuoppaa. Hj. Appelgren kiinnitti paikkaan huomiota jo

1890-luvulla, mutta sen jälkeen sitä ei ole tutkittu. SUKKA-projektin kaivauksissa vuosina 1993-1995 keskityttiin Muntolannokan keskuskumpareen raunioalueen tutkimiseen.

Kumpareen harjalla on suuri noin 30 metriä pitkä ja vajaa 10 metriä leveä rakennuksenpohja, joka on ilmeisesti jakaantunut kolmeen huonetilaan. Paikalla on ollut itse asiassa kaksi eri ikäistä puurakennusta. Niistä vanhempaa rakennettaessa kumpareen pohjoisrinnettä on terassoitu kivilatomuksella. Tämä vanhempi rakennus on palanut ilmeisesti hyvin pian valmistumisensa jälkeen, sillä siitä ei ole lainkaan löytöjä. Uudempaa, entistä hieman leveämpää rakennusta varten harjannetta on jälleen tasoitettu. Nyt täytemaana on käytetty puhdasta hiekkaa. Tämän päällä, aivan pintaturpeen alla on ohut löytökerros. Kaivausten perusteella näyttää siltä, että tämä rakennus on purettu. Rakennuksen pohjois- ja itäseinä on ollut tukevan laastimuuratun kivijalan varassa. Sama kivijalka jatkuu luultavasti myös länsiseinälle, jota kaivauksissa ei ole tutkittu. Eteläseinän perustuksena on puolestaan erittäin hyvin säilynyt multapenkka. Se on kasattu karkeasta sorasta, jota peittää ohut tiili- ja laastimurskakerros.

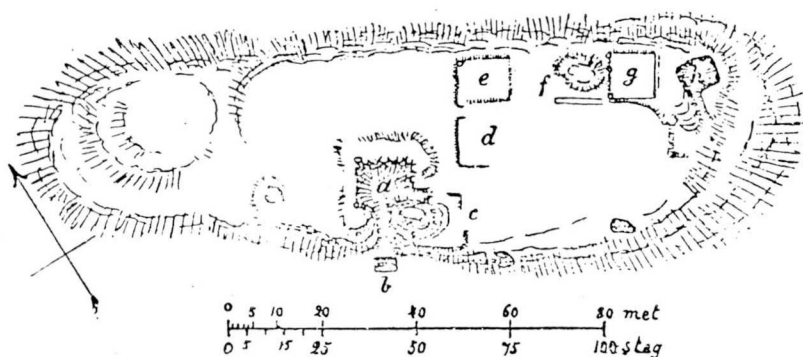
Iso rakennuksenpohja jakaantuu ilmeisesti kolmeen huonetilaan. Niistä läntisimmässä on aivan pintaturpeen alla hyvin ohut löytökerros, josta on talletettu mm. sormustin ja kolme rahaa 1520-1560-luvuilta. Itäisimmässä huonetilassa on paksuimmat löytö- ja kulttuurikerrokset. Vuoden 1995 kaivauksissa keskityttiinkin rakennuksen itäosan tutkimiseen. Paikalle avattiin 18 m²:n kaivausalue. Huonetilan keskellä on suurista luonnonkivistä tehty uuninperusta, jonka päällä on tiilenpaloista ja laastista koostuva purkukerros. Uunin ympäriltä talletettiin runsaasti löytöjä mm. joukko 1500-luvun ja 1600-luvun alun kolikoita, laskurahoja, noppa, hiusneula, sormustin, liitupiipun katkelma, pistoolinkuula, punasavikeraamiikan paloja, lasipikarien (passglas, römer), pullo- ja ikkunalasien sirpaleita. Löydöt, etenkin laskurahat viittaavat kuninkaankartanon voudintupaan. Toisaalta löytöjen joukossa on runsaasti naisten työhön, etenkin ompeluun liittyvää esineistöä. Huomionarvoista on, ettei huoneesta sen suuresta uunin pohjasta huolimatta löytynyt mainittavasti keittiöjätettä.

Muntolannokan moreenikumpare on pääosin varsin karu, mutta aivan ison rakennuksenpohjan pohjoispuolella, kumpareen alaspäin viettävällä rinteellä on rehevämpi kohta, jossa kasvaa mm. runsaasti nokkosta. Tämän alta paljastui multava jättemaakerros. Vastaavasti kauempana kumpareen pohjoisrinteellä on muutamissa kohdissa rehevä nokkoskasvusto. Yksi näistä

rehevän kasvillisuuden peittämistä kohdista valittiin tutkittavaksi. Se paljastui jätekuopaksi, josta löytyi mm. jalkajousen nuolenkärki, punasavikeramiikan palasia sekä runsaasti luita.

Ison talonpohjan eteläpuolella on neliömäinen terassi, joka paljastui kivetyksi rakennuksen pohjaksi, jonka seinän ulkopuolella on kulkenut oja. Rakennuksen kiveyksestä löytyi raunioalueen kaivausten nuorin ajoitettavissa oleva löytö: neljännesäyrin kupariraha vuodelta 1642. Tämän pienemmän talonpohjan länsipuolella on iso painanne, joka paljastui vuonna 1993 harmaakivikellariksi.

Ison talonpohjan itäpuolella on pienempi terassi, ilmeisesti talonpohja ja sen itäpuolella pienempi kumpareen kahdesta kellarista. Tämän pohjoisseinän vierustalle kaivettiin vuonna 1994 vajaan metrin levyinen koeoja. Kellarista paljastui lähes kahden metrin korkuinen laastimuurattu harmaakiviseinä. Kellarin koillisnurkassa oli kivrakenteen päällä jäänteitä tiilimuurauksesta. Kellari on täytetty ilmeisesti yhdellä kertaa kivillä, hiekalla sekä tiili- ja laastimurskalla. Paksun täytemaan alla oli ohut löytökerros, josta talletettiin mm. ikkunalasiasia, punasavikeramiikkaa sekä suuri määrä luita, joista on jo tehty osteologinen analyysi. Pääosa niistä on tavanomaisia karjan luita, mutta joukosta tunnistettu myös mm. kalkkuna. Mielenkiintoisin yksittäinen esinelöytö oli hienon filigraanikoristeisen lasimaljan sirpale 1500-luvun lopusta tai 1600-luvun alusta.

Muinaisjäännösalue ulottuu Muntolannokan keskuskumpareen itäpuoliselle pellolle. Sieltä löytyi mm. 1500-1600-lukujen punasavikeramiikkaa sekä kolme jalkajousen nuolenkärkeä. Alueelta talletettiin myös runsaasti kalkkikiven palasia sekä mahdollisesti kivenhakuuseen käytetty taltta. On luultavaa, että nämä löydöt ovat peräisin Näsessä 1550-1560-luvuilla toimineen kivenhakkaaja Antonius Timmermanin työpajasta.

Muntolannokan keskuskumpareen länsipuoleisella pellolla on puolestaan laaja tumman, hyvin multavan maan alue. Sieltä on pintapoinnoissa talletettu suuri joukko 1500-1600-luvuille ajoittuvia löytöjä mm. rahoja, pöytäveitsen katkelmia, kivi- ja punasaviastiain paloja ja lasipikarien sirpaleita. Arkistolähteiden avulla on varmistunut, että paikalla on 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa sijainnut salpietarinkeittäjä. Sinne on tuotu rakennuksien alta koottua tyyppipitoista maata koko Halikon kihlakunnasta, joten esinelöydöt eivät suoranaisesti liity kuninkaan-kartanoon. Seudun säätyläisten materiaalisesta kulttuurista uuden ajan alussa ne toki kertovat.

Muntolannokan keskuskumpareen pohjoispuolella Perniönjoen rannassa on 1500-luvun lopussa ja 1600-luvulla sijainnut markkinapaikka, jonne alueen asukkaat kerääntyivät elokuisille Laurinmarkkinoille. Nykyään paikka erottuu muusta pellostä lukemattomien liitupiipunkatkelmien ansiosta. Niistä ajoitettavissa olevat ovat tyyppiltään 1600-luvulta. Paikalta on pintapoinnossa talletettu myös puolenkymmentä 1600-luvun kupari-kolikkoa.

Melkkilä

Kolmas SUKKA-projektin tutkimuskohde Perniössä oli yksi pitäjän lukuisista aateliskartanoista. Säilyneissä lähteissä Melkkilä mainitaan ensi kerran vuonna 1413. Se oli jo keskiajalla rälssin asumakartano ja mm. Djäkn-, Spore- ja Ille-sukujen hallussa. Kartanon omisti 1500-luvun jälkipuolella Erik Bertilinoika Slang. Suomen johtaviin aatelisiin kuulunut Slang sai 1570-1580-luvuilla lukuisia läänityksiä Perniöstä. Kuningas lahjoitti hänelle 1570-luvun lopulla myös yhteensä 360 päivätyötä. Luultavasti juuri tältä ajalta on peräisin Melkilän kivikartano, josta muistona on säilynyt ilmeisesti rakennuksen pääoven yläpuolelle muurattuna ollut kalkkikivilaatta. Siinä on Erik Bertilinoika Slangin ja hänen puolisonsa Karin Erikintyttären vaakunat ja nimet sekä vuosiluku 1580. Kivikartanossa lienee tehty muutostöitä 1630-luvun alussa, jolloin

Melkkilässä asui muurarimestari. Vuonna 1684 kivirakennuksessa oli suuri sali, 3 kamaria, kellarikamari ja joitain muita huoneita sekä 7 holvattua kellaria.

Melkkilän kartanolinnaa on tutkimuskirjallisuudessa yleensä pidetty kokonaan hävinneenä, mutta inventointimatalla joulukuussa 1992 selvisi, että kartanon nykyisen vuonna 1775 valmistuneen puisen päärakennuksen alla on tätä vanhempia harmaakivikellareita. Niistä kolme on yhä käytössä ja neljäs pilkkotti umpeenmuuratun oviaukon takaa. Vuosien 1993 ja 1994 kaivauksissa varmistui, että nykyisen pohjois-etelä -suuntaisen päärakennuksen alla on sitä vanhemman itä-länsi -suuntaisen kivirakennuksen rauniot. Kellarikerroksen seitsemästä huoneesta kolme on säilynyt kokonaan, neljänestä ainakin puolet, muista holvaus on murrettu ja niiden rauniot on peitetty. Säilyneiden kellarien päällä on vähäisiä jäänteitä ylempään kerrokseen liittyvistä tiilirakenteista. Osa raunioista ulottuu nykyisen päärakennuksen eteläpuolisen terassoidun pihan alle. Juuri sieltä paljastuivat sorretut kellariholvit. Vanha kartanolinnan raunio on onnistuttu 1700-luvun lopussa terassoinnilla ja paksuilla täyttemaamassoilla häivyttämään täysin maisemasta.

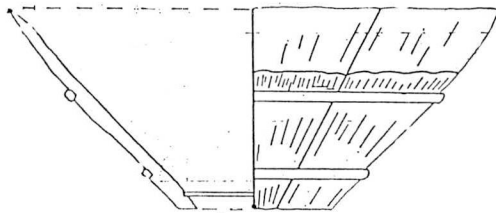
Sortumavaaran vuoksi maa- ja kivimassoilla täytettyjä kellareita ei voitu tutkia niiden lattiatasoon asti. Yhteen säilyneeseen kellariin kaivettiin koekuoppa sekä terassille kolme koeojaa. Yhdestä terassin koeojasta talletettiin suuri joukko seinämaalauksen fragmentteja. Toisesta löytyi puolestaan useista paloista yhteenliitetty suuri rautalevy, joka on ilmeisesti oven tai ikkunaluukun pellitystä. Yhdessä yhä käytössä olevista kellareista on jäljellä 1500-luvun lopussa suosittu kalkkikivilaatoista tehty lattia, toisesta kellarista paljastui kaivettaessa mukulakivilattia. Kellareissa on myös yksi hyvin säilynyt sekä toinen osittain hajotettu ikkuna-aukko. Kolmas löytyi yhdestä terassin koekuopasta. Nykyisen terassin alueelle tehdyistä koekuopista talletettiin lisäksi suhteellisen vähäinen joukko löytöjä. Niistä mainittavin on punasavinen kolmijalkapata, josta noin kolmannes saatiin koottua. Vuoden 1993 koekaivauksissa löytyi kartanon pihapiiristä kivirakennuksen ohella jäänteitä kahdesta puurakennuksesta.

TURUN SUURTORIN KESKIAIKAISESSA ARTEFAKTIINEISTOSSA ILMENEVÄT MATERIAALISEN KULTTUURIN MUUTOKSET

Turun maakuntamuseo suoritti arkeologisia kaivauksia Turun Suurtorin Vartiovuoren puoleisessa päässä vuosina 1986-89. Tuolloin kaivettiin useita lähekkäisiä pinta-alaltaan pienehköjä alueita. Esitelmässä tarkastellaan muutoksia kolmella parhaiten dokumentoidulla alueella, joiden erotettujen vaiheiden ajoitukset voidaan perustaa dendrokronologisiin ajoituksiin.

Alueilla on erotettu neljä keskiaikaista vaihetta 1200-luvun lopulta 1400-luvun alkupuolelle (vaiheet 1-4: 1) 1200-luvun loppu(puoli) 2) 1300-luvun ensimmäinen neljännes 3) 1300-luvun toinen neljännes 4) 1300-luvun puolivälistä 1400-luvun alkupuolelle). Keskiajan lopun kerrostumat olivat nuoremman rakentamisen pahoin tuhoamia.

Suurimmat muutokset artefaktiaineistossa voidaan havaita siirryttäessä vaiheesta 1 vaiheeseen 2. Muutosten tulkitaan kuvastavan sitä, että k.o. alueelle muodostuu taajamaluonteista asutusta 1300-luvun ensimmäisellä neljänneksellä. Ulkomaiset yhteydet ja niiden vaikutus materiaaliseen kulttuuriin voimistuvat.

MEDELTIDSGÅRDARNA PÅ JOMALA KYRKBACKE, ÅLAND

Under fyra säsonger, från 1987-90 utförde undertecknad för Ålands landskapsstyrelses museibyrås räkning arkeologiska undersökningar kring lämningarna av en medeltida gård på Jomala kyrkbacke strax SÖ om kyrkan. Fyndlokalen har hittills gått under beteckningen "Kastalgrunden". Den har anläggningsnummer 147 på fornlämning Jo 22:4.

Lämningarna efter den medeltida gården omfattar ca 20 husterrasser och spisrösen placerade kring en öppen gård, omgivna av en delvis grävd och delvis naturlig vallgrav.

Längst i öst intill vallgraven finns en markerad kulle innehållande ruinen av en omfattande stenkällare hörande till en cellariebyggnad. Denna har varit gårdens huvudbyggnad och var huvudobjekt för undersökningarna. Vid den arkeologiska undersökningen av denna har en delvis komplicerad byggnadshistoria avslöjats och ett omfattande fyndmaterial grävts fram. Bland fynden, samtliga medeltida, kan bland mycket annat 22 mynt, ca 100 keramikskärvor och 40 medeltida glasskärvor nämnas (se Hörfors, Finskt museum 1991). Ruinens olika byggnadsfaser uppvisar en kontinuerlig användning från tidigt 1200-tal(?) fram till 1500-tal. Myntens präglingsår sträcker sig från 1250 till 1450.

På samma fornlämningslokal (Jo 22:4) finns dessutom Jomalas största gravfält från yngre järnålder samt lämningarna efter ytterligare en medeltida gård (en husgrund undersökt av Cederhvarf 1908; se Finskt museum 1909). Gården har varit Jomalas medeltida prästgård.

Huvudbyggnaden delundersöktes 1952 av Matts Dreijer. Denne frilade golvet i källaren och en trappa in genom nordmuren. Därefter sökte han yttre och inre murliv på norra, östra och västra delen av byggnaden. Avståndet var 3 meter i alla fallen. Dreijer ansåg att byggnaden varit en kastal av samma typ som de på Gotland ännu stående och daterade den i analogi med dessa till 1100-talet.

Den totala friläggningen av murarna som genomfördes 1987-90 visade att murarna endast varit 0,75 - 1 m tjocka. Istället har det på de ställen där Dreijer gjorde sina mätningar funnits ca 1 m breda rum inne i murarna.

Jomalaruinen bör därför istället tolkas som det hittills äldsta kända exemplaret på en källarbyggnad, ett cellarium, i Finland. Den har ingått som huvudbyggnad i en befäst gård. Den gård som ruinen tillhör bör därmed ha en uttalat hög social ställning, trots att den inte finns omnämnd i några som helst historiska källor. Lämningarna är idag kompletta och ingen sentida påverkan, förutom de arkeologiska undersökningarna, har skett sedan 1500-talet. Därmed erbjuds också närmast unika möjligheter till forskning kring denna okända typ av anläggning.

Själva källarens inre sidor har ett mått mellan 4 och 4,5 m. Murarna är ca 1 m breda. Utanför NÖ delen av anläggningen finns dubbla murar mellan vilka det finns ett ca 0,7 m brett mellanrum. De dubbla murarna täcker inte hela nord respektive östsidan utan svänger in och ansluter till de inre ca 1,5 m före hörnen. Utanför västmurens norra del finns ett mindre rum bildat av en förlängning av nordmuren och en fristående mur gående ut från mitten av västmuren. Murarna har utgjort underlag till en utskjutande svalgång på andra våningen. Den ursprungliga entren har förmodligen gått över denna svalgång, via en yttre trärappa från SV hörnet av byggnaden.

Kulturlagren utanför huset är ca 1 m djupa och innehåller stora mängder matavfall, huvudsakligen från unga exemplar av svin, får och nöt men kronhjort utgör nära 15% av det totala materialet. Stora mängder fisk, främst gädda och abborre finns också representerat. Kulturlagren visar att byggnaden brunnit två gånger då de delas av och överlagras av brandskadade rasmassor. Inne i huset kan 3 distinkta byggnadsfaser konstateras, alla representerade av olika golvnivåer. Myntfynden gör att dessa golv kan dateras till tiden före 1300, 1300-tal och 1400-tal respektive. Den första branden kan dateras till ca 1300 medan den andra förmodligen kan sättas i samband med danskarnas härjningar på Åland 1507.

Inga fynd eller konstruktioner visar någon aktivitet på platsen efter år 1500. Gården har liksom den samtida prästgården flyttats till en annan plats, möjligen till Jomala gård i Jomala by (den nuvarande lantmannaskola). Intill denna gårds hamn vid Jomalaviken har ett flertal medeltida huslämningar karterats. Prästgården har flyttat till sin nuvarande plats vid Prästräsket där en källare av senmedeltida typ kan återfinnas idag.

RAUTATUTKIMUKSET KAINUUSSA

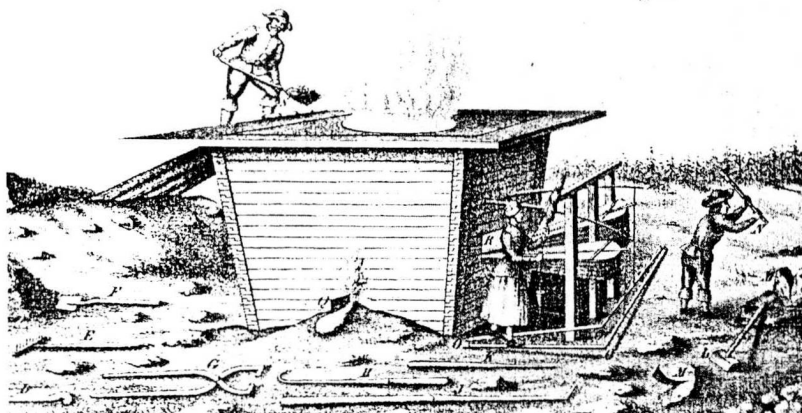
Raudanvalmistuksen tutkimus Kainuussa alkoi 1980-luvun alussa. Museovirasto kaivoi vuosina 1981–1983 Kajaanin Kälänniemellä kivi-kautista asuinpaikkaa. Tällöin löydettiin kuoppasulaton jäännökset. Siitä tehtyjen kahden ¹⁴C-ajituksen perusteella se on peräisin vuosien 400–100 väliltä ennen ajanlaskua alkua. Vuosina 1982 ja 1983 museovirasto tutki Hyrynsalmella kolmea raudanvalmistuspaikkaa. Kyse oli maan päälle kivistä tehdyistä sulatusuunien jäännöksistä, yhdestä kohteesta löytyi myös kuoppauunin jäännökset. Kuoppauunista on radiohiiliajoitus 898 (997) 1149 cal AD ja samalla paikalla olleesta maanpäällisestä sulatusuunista on kaksi ajoitusta, toinen 1428 (1455) 1637 ja toinen 1284 (1330, 1347, 1393) 1423 cal AD.

Hyrynsalmen tutkimukset tehtiin paikallisen museomiehen Kalle Juntusen aloitteesta. Kaivausten jälkeen hän on paikallistanut kymmeniä raudanvalmistuspaikkoja maastossa. Lisäksi hän on rakentanut Hyrynsalmen kotiseutumuseoon kaksi rekonstruktiota sulatusuuneista. Niissä Juntunen on tehnyt kokeita, joissa on toistaiseksi saatu rautaa pariinkymmeneen puukoon.

Kun Kainuun museoon saatiin arkeologi vuonna 1986, oli luonnollista, että raudanvalmistukseen liittyviä tutkimuksia päätettiin jatkaa. Kainuussa oli yksi Suomen vanhimmista rautasulatoista, toisaalta talonpojat valmistivat täällä rautaa vielä 1800-luvulla. Raudanvalmistuksella on siten Kainuussa poikkeuksellisen pitkä historia ja siihen liittyy monia Kainuun kehityksen kannalta tärkeitä kysymyksiä. Kysymykset koskevat niin esihistoriallista aikaa, esihistoriallisen ja historiallisen ajan välistä huonosti tunnettua ajanjaksoa, kuin historiallista aikaakin. Maastossa näytti myös säilyneen aineistoa arkeologisia tutkimuksia varten.

Kainuun museo on tähän mennessä inventoinut maakunnan tunnetut raudanvalmistuspaikat. Niitä on nyt noin 40. Inventoidut kohteet edustavat kivistä maan päälle tehtyä sulatusuunityyppejä; lisäksi on muissa yhteyksissä esiin tulleita esihistoriallisia asuinpaikkoja, joista on merkkejä raudanvalmistuksesta. Kohteet sijaitsevat heti malmilähteiden vieressä, yleensä suon laidassa, harvemmin järven rannalla. Monissa kohteissa voidaan edellyttää suoraa jatkuvuutta nykyaikaan, koska paikan nimi liittyy raudanvalmistukseen.

Museo on yhdessä Hyrynsalmen kunnan kanssa tutkinut kaivauksin kolme kohdetta Hyrynsalmella. Kohteet ovat olleet melko pahoin tuhoutuneita, mutta kaivauksissa on kuitenkin voitu selvittää raudanvalmistuspaikkojen rakennetta. Kahdesta tutkitusta kohteesta on tähän mennessä saatu 14C-ajotus. Toisesta on ajoitukset 1280 (1315, 1369, 1386) 1410 ja 1319 (1407) 1427 cal AD, toisesta 1407 (1429) 1447 ja 1664 (1665, 1784, 1788, 1949, 1952) 1955 cal AD. Koska raudanvalmistuksessa on voitu käyttää keloista tehtyä hiiltä, radiohiiliajoituksiin liittyy melko suuria epävarmuustekijöitä. Tällä hetkellä kirjoittajalla on meneillään hanke kohteiden ajoittamiseksi luminesenssimenetelmällä yhdessä Helsingin yliopiston ajoituslaboration kanssa.

VALTIONEUVOSTON LINNAN KAIVAUKSET HELSINGISSÄ

Vuonna 1993 valtioneuvoston linnan 5. peruskorjausvaiheen aikana suoritettiin linnassa yli 1/2 vuoden ajan arkeologista seuranta. Kaivauksia tehtiin vain linnan sisällä tai aivan ulkoseinien kohdalla purkutöiden yhteydessä paljastuneissa kohdissa, joissa oli vielä löydettävissä merkkejä kulttuurikerroksista ja kiinteistä rakenteista. 1820-luvun alussa rakennetun linnan perustukset ja 1950-luvulla tehdyt perustusten korjaustyöt ulkomuurien kohdalla olivat tuhonneet melko laajoja alueita.

Linnan eteläsiiven itäosassa ja itäsiiven eteläosissa 1. kerroksen ja Aleksanterinkadun alaisista maakerroksista, entiseltä tonttialueelta, löydettiin linnan rakennusjätteiden alta 1600-luvun loppuun ajoittuvan kaupungin vanhimman kivitalon, Burgmannin talon, kellarirakenteita. Rakennus toimi 1700-luvulla mm. maaherran asuntona ja lääninhallituksen talona sekä sittemmin armeijan ylipäällikön talona. Useasti vahingoittunut ja muutostöitä kokenut rakennus tuhoutui lopullisesti v. 1808 kaupunkipalossa. Entisellä tontilla oli jäljellä kellarin tiili- ja kiviseiniä holvien alkuun saakka, kivilaastiperustuksia, pihakiveyksiä, jätekuoppia, erillisen tallirakennuksen perustus ja eri kulttuurikerroksia, mm. ajoitettavat tulipalokerrokset. Alin, v:n 1654 tulipalokerros, joka oli n. 1.3 m pihakiveysten alapuolella, esiintyi lähes kaikkialla vuosien 1993 ja 1995 tutkimusalueilla. Se oli myös samalla alkuperäinen maanpinta.

Rakennus rajoittui länsipuolella n. 7 metriä leveään pohjois-etelä-suuntaiseen Koulukujaan (nyk. Helenankadun jatke), joka johti kaupungin kellotornille ja koululle. Kellotorni on sijainnut linnan sisäpihan keskellä olleella kalliolla ja koulu linnan pohjoissiiven keskikohdalla. Koulukujassa oli päällekkäin useita katukiveystasoja ja erimallisia vesikouruja. Kadun länsipuolella alkoi välittömästi tiilikellari, joka oli säilynyt holvien alkuun saakka. Sen ja Burgmannin talon eteläseinät ulottuivat huomattavasti, n. 7 m, etelämmäksi kuin nykyisen Aleksanterinkadun pohjoisreuna.

Vuoden 1995 kesällä alkoivat 6. peruskorjausvaiheen yhteydessä tutkimukset edellämainitun kellarin kohdalta kohti lännessä sijaitsevaa Senaatintoria. Tutkimusalueella Aleksanterinkadun varrella oli sijainnut v. 1808 kauppaneuvos Goviniuksen kaksi, ilmeisesti v. 1769 yhdistettyä

tonttia linnan eteläsiiven länsiosan ja sisäpihan kohdalla. Koko linnan länsisiiven eteläosa kuului entiseen torialueeseen ja pääportaikon kohta palovartion tonttiin.

Aleksanterinkadun suuntainen useita huonetiloja sisältänyt kellarirakennus osoittautui n. 27 metriä pitkäksi ja 10 metriä leveäksi. Talo oli ilmeisesti rakennettu 1800-luvun alussa ja se oli korvannut vuodelta 1753 peräisin olleen talon kellareineen. Ensiksi mainitun kellarin länsipuolella ja osittain sen tuhoamana oli kapeamman kellarirakennuksen jäänökset vuodelta 1758. Näiden rakennusten lisäksi yhdistetyillä tonteilla oli vuoden 1795 tulipalovakuutuskatselmuksen mukaan vielä 16 muuta asuin- ja talousrakennusta. Palovakuutuksen mukaan torin varrella sijaitsi rakennus, jonka alakerta oli vuodelta 1757 ja toinen kerros vuodelta 1770. Tätä aluetta ei kuitenkaan vielä ole avattu.

Linnan eteläsiivessä oli erittäin laaja ja hyvin säilynyt pihakiveys. Sen alla olevien, profiileissa erittäin selvärajaisten kulttuurikerroksien läpi oli kaivettu useita isoja ja syviä rakenteettomia kuoppia sekä jätekuoppia. Kiveysten alla oli myös paalunsijoja, jotka osuivat entisten tonttirajojen kohdalle. Profiileissa näkyi useita puujäte- ja hiilikerroksia, mutta tähän mennessä kaupungin alkuvaiheisiin ajoitettavia puurakenteita ja rakennusten peruskiviä on tavattu vain yhdestä kohtaa. Suurin osa esinelöydöistä tuli välittömästi kiveyksen alapuolisista kerroksista.

Torikiveyksestä oli säilynyt linnan sisäpuolella vain katkelmia, mutta Senaatintorilla oli jäljellä vielä pitempiä osuuksia. Kiveystä oli vain yhdessä tasossa, ja se sijaitsi kulttuurikerroksen (ennen 1820-lukua) yläpinnassa. Heti kiveyksen yläpuolella oli linnan rakennustöiden jätteet ja täytemaat. Torin etelälaidassa nykyinen ja entinen torinpinta olivat lähes samalla korkeudella. Nykyinen toripinta nousi pohjoisempana sijaitsevaan pääportaikkoon mennessä lähes metrin enemmän kuin entinen toripinta. Yleensä täytemaata ei ollut vaan valtioneuvoston linnan alla olleet entiset pihapinnat olivat samalla korkeudella kuin nykyiset kadunpinnat. Varsinaisia täytemaita oli vain entisissä kellareissa, jotka oli purettu vuoden 1808 palon jälkeen holvien alkuun saakka.

Löydöt käsittävät lähinnä keramikkaa, lasia, liitupiippuja ja eläinten luita. Orgaaniset esinelöydöt puuttuvat lähes kokonaan.

ESITELMÄNPITÄJIEN YHTEYSTIEDOT

Haggrén, Georg
Helsingin yliopisto
Historian laitos
PL 4
00014 Helsingin yliopisto

Heikkinen, Markku
Helsingin kaupungin museo
Sofiankatu 4
00170 Helsinki

Hörfors, Olle
Östergötlands länsmuseum
Box 232
S-58102 Linköping

Pihlman, Aki
Turun maakuntamuseo
PL 286
20101 Turku

Suominen, Esa
Kainuun museo
Asemakatu 4
87100 Kajaani

Uotila, Kari
Metsätie 7 as 2
21620 Kuusisto

OSALLISTUJAT

Ahtela, Eero
Airikka-Drake, Leila
Asplund, Henrik
Aurell, Pirkko
Bonsdorff, Anna-Maria von
Drake, Knut
Fewster, Derek
Frondelius, Satu
Haggrén, Georg
Hakanpää, Päivi
Hakkarainen, Mari
Heikkinen, Markku
Hiekkänen, Markus
Hockman, Tuula
Härö, Erkki
Hörfors, Olle
Ihamäki, Riikka
Jauhiainen, Markus
Jokinen, Nanne
Jäkärä, Tiina
Kalhama, Mikko
Kojamo, Lilli
Kouki, Paula
Kumlander, Heimo
Kuusela, Tuija
Lagerstam, Liisa
Lahti, Eeva-Kristiina
Lahti, Helena
Lehoma, Tuula
Lehtonen, Hannele
Lempiäinen, Terttu
Lillqvist, Donald
Lindholm, Dan
Luppi, Päivi
Majantie, Kirsi
Martinaho, Ari
Mikkola, Eira
Mikkonen, Tuomas

Mäkelä, Marjut
Mäntylä, Sari
Nieminen, Lotta
Niukkanen, Marianna
Palola, Ari-Pekka
Peltonen, Karim
Perttula, Minttu
Pietilä, Jaana
Pihlman, Aki
Poutanen, Päivi
Rajala, Ulla
Rantanen, Pekka
Ratilainen, Tanja
Rintama, Eeva
Rönkkö, Eino
Sartes, Minna
Seppänen, Liisa
Sulamäki, Kaarina
Suhonen, Veli-Pekka
Suominen, Esa
Tamminen, Maria
Tenhunen, Tanja
Tikkanen, Ilkka
Tikkanen, Ilona
Toijala, Marja-Leena
Tulkki, Carita
Uotila, Kari
Vahtera, Marja
Viljanen, Heidi
Vuorinen, Juha-Matti
Vuoristo, Katja
Ylönen, Raija

